

Gözen
Geçirilmiş
Yeni Baskı

Serdar Kaya Endoktrinasyon

Serdar Kaya Endoktrinasyon

liberus

liberus

A. HİKÂYE

1. Hikâye Nedir?

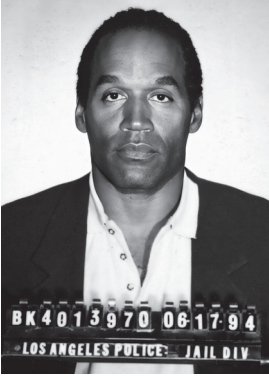
“Hangisi daha zor? Uyuyan birini uyandırmak mı, yoksa uykuda olmadığı halde uyanık olduğu rüyasını gören birini mi?”

Søren Kierkegaard

1994 yılının Haziran ayında, yıllarca konuşulacak olan bir cinayet işlendi. Amerikan futbolu yıldızı O. J. Simpson’ın iki sene önce boşandığı eşi ve iki çocuğunun annesi Nicole Brown Simpson, Los Angeles’taki evinde öldürüldü. Cinayet, evin kapısının hemen önünde işlenmişti. Nicole’ün bir arkadaşı da (muhtemelen yanlış zamanda yanlış yerde bulunduğu için) onunla birlikte saldırıya uğramıştı. Her iki cesette de çok sayıda bıçak yarası vardı. Evin girişi kanlar içindeydi. Bazı deliller, Nicole’ün eski eşi O. J. Simpson’a işaret ettiği için, Simpson çok geçmeden tutuklandı.

* * *

1947 doğumlu olan Orenthal James Simpson, bu hadise yaşandığında 47 yaşındaydı. Siyah bir Amerikalıydı. Amerikan futbol tarihindeki en başarılı oyuncularından biriydi. *Çıplak Silah* serisi de dahil olmak üzere çeşitli popüler filmlerde rol aldığından, sadece ABD’de değil bütün dünyada tanınıyordu. Sevilen bir adamdı. Zengindi. Haliyle, cinayet haberi insanları şaşırttı. İnsanlar Simpson’ın bir katil mi yoksa çocuklarının annesini kaybetmiş bir mağdur mu olduğunu bilemediler.

O. J. Simpson'ın tutuklanmasının ardından çekilen 17 Haziran 1994 tarihli fotoğrafı.

Kaynak: Los Angeles Police Department.

Yargılama kasım ayında başladı. Televizyondan da yayınlanan duruşmalar büyük ilgi gördü. Ancak tartışmalar beklenmedik bir seyir izledi. Konu, başlangıçta, bir ünlünün adının karıştığı bir cinayet iken, ekranları başındaki Amerikan halkı çok geçmeden bu cinayeti ırk temelinde algılamaya ve değerlendirmeye başladı.

Neticede, ırk konusu tartışmaların merkezine oturdu. Siyahlar, O. J. Simpson'ı masum, beyazlar ise suçlu görmeye başladılar! Büyük tartışmalar yaşandı. Amerikan halkı bir kez daha ikiye bölündü.

* * *

Ünlü bir insanın yargılandığı bir adi cinayet davası nasıl oldu da ABD'yi bir anda ikiye bölebildi? İnsanlar nasıl oldu da cinayetten çok ırk konuşmaya başlayabildiler?

Bu soruları cevaplandırabilmek için, tarafların hikâyelerini bilmemiz ve bu hikâyelerin içinde yaşayan insanlarla empati kurmaya çalışmamız gerekli. Kendimizi ilk olarak Amerikalı bir siyahın yerine koyarak Siyahların Hikâyesini düşünelim...

Beyazlar takriben 500 sene önce Afrika'daki atalarımızı yakalayıp gemilere doldurmaya ve Amerika kıtasına getirmeye başlamışlar. Yüzyıllarca köle yaşamışız... “Köle gibi” falan değil, bildiğin köle olarak yaşamışız. Yetmemiş; kölelik kalktıktan sonra üstüne bir de 100 sene süren bir tecrit¹ dönemi geçmiş başımızdan... Aynı işyerinde, beyaz kendi musluğundan su içmiş, siyah kendi musluğundan... Amerika'nın en kötü mahallelerinde yaşamışız, en kötü evlerinde oturmuşuz. Kendi bölgelerimizde, sınırlı imkânlarımızla biraz toparlanıp güçlenecek olduğumuzda acımayıp yine tepemize bir balyoz indirmişler.² Yani, “Yeter bu insanlara çektirdiğimiz” dememişler. Ölesiye nefret etmeye devam etmişler bizden! Kölelik bittikten sonra bile yıllarca saldırılara, linçlere, tecavüzlere uğramışız. Hâlâ da uğruyoruz... Polisler hâlâ dövüyor, öldürüyor... Mahkemelerde savcılar, hâkimler, jüri üyeleri, başkaları, hep taraf tutuyor. Hapishaneler hâlâ siyahlarla dolu.

Bugün sene olmuş 1994... Yani segregasyon döneminin sona ermesinin üzerinden de neredeyse 30 sene geçmiş... Ama hâlâ ikinci sınıf vatandaş statüsünde bile değiliz! Daha üç sene evvel Los Angeles'ta polisler Rodney King'i yol ortasında öldüresiye dövdüler.³ Şimdi de siyah-

1. Segregasyon dönemi hakkında bkz. Massey & Denton, 1993. Bu konuda ayrıca bkz. ABD yapımı *Hidden Figures* (2016) ve *The Green Book* (2018) adlı filmler.

2. Bu duruma en belirgin örnek için bkz. 1921 yılında ABD'nin Oklahoma eyaletinin Tulsa şehrinde gerçekleşen *Siyah Wall Street Katliamı*.

3. O. J. Simpson davası esnasında, Rodney King hadisesi zihinlerde halen tazeydi. Kaliforniyalı bir siyah genç olan Rodney King, 1991 yılında aşırı hız yaparken polise yakalanmıştı. Rodney alkollüydü ve sadece birkaç ay önce şartlı tahliye olmuştu. Polisin alkollü olduğunu tespit etmesi durumunda hapishaneye geri dönmesi kuvvetle muhtemeldi. Rodney bu nedenle polisin dur ihtarına uymayarak kaçtı. Yaşanan kovalamanın ardından Rodney'yi yakalayan polislerden dördü ona şiddet uyguladı. Ekranlara yansıyan şiddet görüntüleri, büyük tepkilere neden oldu. İlgili polisler yargıldılar. Ancak 29 Nisan 1992'de kusurlu bulunmayarak beraat ettiklerinde öncekinden de büyük tepkiler ortaya çıktı. Los Angeles'ta altı gün süren ve 63 kişinin ölümüne neden olan isyanlar yaşandı (*Los Angeles Times*, 1992).

ların içinden çıkmış az sayıdaki başarılı insandan biri olan O. J. Simpson'ı hapse atmak istiyorlar!

Ne zaman bir beyaz öldürülse hemen siyahları suçluyorlar! Simpson'ın öldürülen eski karısı beyaz olduğu için, akıllarına hemen O. J. geliyor! Halbuki cinayet Simpson'ın evinde bile işlenmemiş! Ama hemen ona gidip, “Şu saatte neredeydin? Ne yapıyordun?” diye soruyorlar. Delil bulamazlarsa da kendileri koyuyorlar! Sonra da diyorlar ki, “Simpson'ın evinde, üzerinde maktulün kanı bulunan bir eldiven bulduk.” Halbuki sonradan ortaya çıktı ki o eldiveni oraya beyaz bir polis koymuş. Irkçının biriymiş. Daha önce de böyle şeyler yapmış. O da Rodney King'e şiddet uygulayan ırkçı polisler gibi biri işte... Bu polisler, savcılar, mahkemeler, bir kere bile siyahlara adil davranmayacak mı? Hep böyle itilip kakılarak mı yaşayacağız?

1994 yılında O. J. Simpson'ı savunan Amerikalı bir siyahın pozisyonu kabaca buydu. Bu anlatı, O. J. Simpson ya da siyahların tecrübeleri konusunda tamamen objektif sayılmayabilir ama burada asıl önemli olan, hikâyenin subjektif niteliğinden ziyade, siyahların O. J. Simpson'a bakışlarının bir hikâye bağlamında anlam buluyor olması. Zira bu hikâyeyi dikkate aldığımızda, O. J. Simpson'ın suçsuz olduğunu düşünenlerin neden ekseriyetle siyah olduğu sorusunu cevaplandırmak bir anda kolaylaşıyor. Çünkü *zihnimiz hemen her konuyu bir hikâyenin bağlamı içinde algılıyor ve o bağlam içinde değerlendiriyor.*

* * *

Tıpkı siyahlar gibi beyazların da bir hikâyesi var ancak bu hikâye siyahlarınkinden epey farklı. İki hikâyenin kesiştiği noktalar az değil, ancak perspektifler yer yer taban tabana farklı. Zira insanların zihinlerine taşıdıkları hikâyeler, illaki kendile-

rine yontuyor... Hikâye, kimi hadiseleri özellikle vurgularken, kimi diğerlerini mümkün mertebe görmezden geliyor... Göz ardı edilemeyecek kadar belirgin olan kısımlar için ise mazeretler, gerekçeler ileri sürüyor.

Beyazların hikâyesi de yine bu türden, kendine yontan bir hikâye. Bu hikâye, siyahların 500 senelik trajedisini inkâr etmiyor. Ancak bu trajediyi merkezine de almıyor. Hatta çok gerekmedikçe bu trajediyi gündeme bile getirmiyor. Siyahların 500 yıllık trajedilerinden ötürü beyazları çok fazla eleştirmeyi dahi düşünmüyor. Yaşananları epeyce ütülüyor, sterilize ediyor. Geriye kalan suçu ve suçluyu ise, büyük ölçüde geçmişteki bazı kötü kimselere ya da geçmişte yaygın olan bazı yanlış fikirlere atfediyor.

Örneğin ırk konusunu eskiden bilim insanlarının bile yanlış bildiğini belirtiyor. Köleliğin ise elbette kötü bir şey olduğunu ancak insanlığın o yıllarda henüz bu gerçeği yeterince anlayamamış olduğunu ve ABD'nin Kurucu Babalarının da ister istemez yaşadıkları dönemde hâkim olan değerlerin tesiri altında kaldıklarını vurguluyor. Bu sayede, beyazları mazur gören bir perspektif ortaya çıkıyor:

Amerika'yı beyazlar kurdular ve dünyanın en hür ve gelişmiş demokrasisi haline getirdiler. Siyahlara yapılanlar yanlıştı ama köleliğin sona ermesinin üzerinden zaten çok zaman geçti. Siyahların hâlâ sürekli bu konuda yakınmaya devam etmeleri doğru değil. ABD'de bugün sistemli bir ırkçılık yok. Sadece ırkçı bazı insanlar var ki böyle kimselerin neden oldukları haksızlıkların telafisi için yargı yolu her zaman açık.

Kaldı ki ABD bir fırsatlar ülkesi... Dünyanın her yanından insanlar daha iyi bir hayat için Amerika'ya geliyor.

Doğru kararlar alan ve çok çalışan herkes, zaman içinde merdivenin basamaklarını pekâlâ tırmanabiliyor. Siyahlar da daha fazla gayret göstererek ekonomik durumlarını düzeltebilirler. Ama suç işlememeleri, üniversiteye gitmeleri, meslek edinmeleri ve daha çok çalışmaları gerekli.

Yukarıdaki hikâye,¹ beyazları toplumun merkezine alıyor. Siyahların geçmiş ve güncel sorunlarını yeterince gerçekçi bir şekilde ele almıyor ve Amerikan Rüyasına atıfta bulunuyor. Amerikalı siyahlar, bu gibi nedenlerden ötürü bu hikâyeyi biraz fazla tek taraflı ve gerçeklerden kopuk buluyorlar.

Beyazlar ise, bu hikâyeyi benimsedikleri ölçüde, beyaz kimlikle ilişkili olan tarihi ve siyasi serüveni de sahiplenebiliyorlar. Bu eğilim, ilgili serüvenin başka insanlara verdiği zararları göz ardı etmeyi ve hatta gerekçelendirmeyi olağanlaştırıyor.

* * *

Duruşmaların sona ermesinin ardından, 3 Ekim 1995 günü jüri kararı açıklandı. 16 aydır konuyu takip etmekte olan çok sayıda Amerikalı, o gün şehir meydanlarında, kafelerde, barlarda, berber salonlarında, evlerinde ve sair yerlerde merak içinde sonucu beklemekteydi. Yüksek profilli, uzun soluklu ve hassas damarlara basan dava yoğun hisler doğurmuştu.

Jürinin O. J. Simpson'ı suçsuz bulduğu ortaya çıkınca, çok sayıda insan sevinç çığlıkları atarak kutlamalar yapmaya başladı. Ancak kutlama yapanların ezici çoğunluğu siyahtı! Beyazlar ise hayal kırıklığı, şaşkınlık ve hatta gözyaşları içinde kaldılar.

Siyahların coşkusunu anlamak zor değildi. Kendilerini ezmekte olan bir sisteme karşı bir zafer kazandıklarını düşünüyorlardı. Peki beyazlar neden bu denli büyük bir hayal kırıklığı-

1. Bu hikâyenin farklı versiyonları da var. Bu farklı versiyonlar daha nüanslı ve veriyeye dayalı olabildiği gibi, gerçeklerden hepten uzak da olabiliyor.

na uğramışlardı? Cinayete ya da kadın cinayetine tepki ihtimali üzerinde durabiliriz.¹ Sanığın ünlü bir insan olmasının davaya olan ilgiyi artırmış olabileceğini düşünebiliriz. Ya da medyanın konuyu sürekli gündemde tutmuş olmasını dikkate alabiliriz. Ancak bu denli ırk temelli bir bölünmeyi herhalde hiçbir durumda iki tarafın hikâyelerinden bağımsız düşünemeyiz.²

* * *

İnsanlar çoğu konuyu bir hikâye bağlamında değerlendirme eğilimindedir. Hemen her konu bir hikâye içinde bağlam buluyor ve bu hikâye, ilgili konuya nasıl yaklaşacağımızı belirliyor.

Örneğin O. J. Simpson, beraat etmesinin ardından, özgürlüğünü avukatlarına borçlu olduğunu söyleyince beyazlar ve siyahlar bu cümleyi farklı şekillerde yorumladılar. Beyazlara göre, bu doğrudu çünkü Simpson suçluydu ama pahalı avukatları sayesinde beraat etmişti. Siyahlara göre ise Simpson beraat etmişti çünkü pahalı avukatlar tutamayan siyahlar masum da olsalar hapse atılıyorlardı! Yani *zihinlerinde iki farklı hikâye taşıyan insanlar, aynı cümleyi tamamen farklı iki şekilde yorumlamışlardı!*

* * *

İnsanlar aynı verilerden hareket ettiklerinde dahi çok farklı düşüncelere varabiliyorlar ve vardıkları düşünceleri hemen her zaman daha doğru, daha makul, daha dengeli ve daha anlamlı buluyorlar. Ancak bunun başka türlü olması aslında pek mümkün değil... Çünkü, *her düşüncemiz, kendimizi içinde hayal ettiğimiz bir hikâyenin bağlamında anlam buluyor ve zihnimizde taşıdığımız bazı düşünce kalıplarının izin verdiği dar bir alanda şekilleniyor.*

1. Jüri üyelerinin seçimi ve kimlikleri, O. J. Simpson davası hakkındaki tartışmaların hep merkezinde oldu. Beraat kararı veren jüri, kimi değişikliklerin ardından son şeklini almıştı ve 12 kişiden oluşuyordu. Bu 12 kişinin dokuzu siyah, onu kadındı.

2. O. J. Simpson'ın ve yargılandığı cinayet davasının geçmişten bugüne siyahlar tarafından ne şekillerde anlaşılacağı konusunda bir makale için bkz. Coates, 2016.

Zihinlerimiz sınırlarla, yasak bölgelerle, kırmızı çizgilerle dolu. Hemen her senaryoda “makul” bir düşünceye *hızlıca* ulaşıyoruz. Çok sayıdaki alternatif, baştan radarımıza girmiyor bile...

Hemen her düşüncemiz için dünya üzerindeki en uygun yerin an itibarıyla kendi zihnimiz olduğunu -ve aslında zaten tam da bu nedenle ilgili fikirlere vardığımızı- fark etmiyoruz. “Benim bu konudaki fikrim bu” gibi şeyler söylüyoruz. Gereklere geçtikten eminiz. Halbuki sürekli aynı varsayımları, aynı kalıpları ve aynı yaklaşımları kullanarak aynı fikirleri teyit edip duruyoruz. Muhtemelen, tartıştığımız insanlar da aynıısını yapıyorlar.

Halbuki hepimiz belli bir yerin ve zamanın ürünüyüz. Belli bir yer ve zamanda doğduk. Belli bir lisanı öğrendik. O lisanın içindeki kavramlar ve etiketler ile büyüdük. Subjektif bir anlam dünyası içinde şekillendik. Bu anlam dünyasını doğrudan hikâyelere aşına olduk. Zihnimiz bu hikâyelerin çizdiği çerçevelerle sınırlı. Dünyayı bu hikâyelerin gösterdiği şekilde görüyor, değerlendirmelerimizi bu hikâyelerin perspektifinden yapıyoruz.

Herhangi bir konuyu etrafımızdaki insanlardan farklı bir şekilde gördüğümüz de oluyor. Ancak bunu yaptığımız zamanlarda çoğu zaman bağımsız ya da bireysel düşünmüş olmuyoruz. Sadece hikâyenin sunduğu perspektifin mümkün kıldığı yorumlardan birini diğerinden daha makul bulmuş oluyoruz.

Tabii başka insanların zihinleri de başka yer ve zamanlara ait hikâyelerin çerçeveleriyle sınırlı. İnsanlar, farkında olsalar da olmasalar da kendilerini bu hikâyelerin telkin ettiği etnik, millî, dinî, seküler ve cinsel grupların üyeleri olarak görüyorlar. Kimin hangi konuda ne düşündüğünü, hangi konularda ne gibi hassasiyetlere sahip olduğunu, hangi hadiselerle nasıl tepkiler verdiğini büyük ölçüde bu hikâyeler belirliyor. Kimleri sevip sevmemediğimiz, kimlerin trajedisini önemli bulup kimlerinkini

pek umursamadığımız, hangi tarihî karakterleri ululayıp hangilerini yerdığımız de yine bu kişi ve grupların hikâyedeki yerleri ile ilgili. *Kimin kim olduğunu bile bize en başta hikâye söylüyor.*

Halbuki bunların çoğu bizim tercihimiz değil... Kendimize ait olduğunu zannettiğimiz fikirleri ve yaklaşımları, aslında çoğu zaman zihnimizdeki hikâye kulağıımıza fısıldıyor. Hikâyenin sunduğu çerçeveyi sorgulamadığımız ölçüde zihin konforumuzu da bozmuyoruz.

Kıssadan hisse

Farklı bir ülkede, farklı renkte bir derinin içinde, farklı bir cinsiyetle doğabilirdik. Bambaşka bir dilde konuşuyor, bambaşka yemekleri lezzetli buluyor olabilirdik. Bambaşka kişileri övüyor ve bambaşka diğerlerini yeriyor olabilirdik. Bambaşka kesin inançlar taşıyor ve bambaşka inançları absürt buluyor olabilirdik. Bugün haberimiz bile olmayan bambaşka tartışmalarla ömrümüzü geçirmekte olabilirdik. Nitekim şu anda da pekâlâ öyle yapıyor olabiliriz.

Bazı sorular

1. Neden hasbelkader formatif yıllarımızı geçirdiğimiz bir yer ve zamanda ve çoğu zaman çocukken işittiğimiz bazı hikâyelerin tesirinden ömür boyu kurtulamıyoruz? Neden eğitim ve bilgi de bu konuda yeterli derecede fayda sağlamıyor? Eğer az sayıda insan bu durumda olsaydı, çoğunluğun onlar hakkındaki hükmü ne olurdu?

2. Çoğu tartışma farklı *fikirler* arasında yaşanıyor gibi görünse de aslında farklı *hikâyeler* arasındaki tartışmaları izliyor olabilir miyiz? Bu tartışmaların tarafları aslında birbirlerini duymuyor olabilirler mi?

3. Herhangi bir konuda ne düşündüğümüz mü önemli, yoksa ilgili düşünceye hangi hikâyenin yol göstericiliğinde vardığımız mı?

4. Zihnimizdeki bir hikâyeyi bizim yapan tam olarak nedir?

5. Herhangi bir hikâyenin “bizim” hikâyemiz olması mümkün mü? (Eğer değilse, zihnimizde kendimize ait bir hikâye taşıyor olmamızın ne anlama geldiğinin farkında mıyız?)

6. “Başkalarına ait” bir hikâyeyi anlama, hissetme gibi yetenekler bir insan için ne kadar önemli? Yeni ve farklı bir hikâyenin içine girebilmek hangi durumlarda ve ne kadar mümkün?

7. Zihnimizdeki hikâye, hiç tanımadığımız insanlar hakkında da bazı masallar yazıyor ve bizi bu masallara inandırıyor olabilir mi?¹

Diğer bazı sorular

1. Eğitimin amacı bu hikâyeleri sorgulamak olmalı değil mi? Gerçek bir eğitimin, dünya üzerindeki geçmiş ve güncel hikâyelerin subjektif varsayımlarını çözümlenmeye odaklanması gerekmez mi? Neden çoğu eğitim bunun tam tersini yaparak subjektif bir anlatının içinden konuşuyor?

2. Zihnimizdeki hikâye “biz”i ve “başkaları”nı nereye koyuyor? Biz’e ne gibi ayrıcalıklar² sunuyor? Ne gibi adaletsizlikler

1. Hiç tanımadığımız insanları tek bir hikâyeye indirgeme eğilimimiz hakkında bir *TED Talk* için bkz. Adichie (2009).

2. Burada ayrıcalıktan (*privilege*) kasıt, zaman zaman yanlış anlaşılabilir. Bir örnekle izah etmek gerekirse: Beyaz bir Amerikalı fakir olabilir. Hayatta türlü zorluklar yaşamış olabilir. Sahip olduğu şeyler için haddinden fazla çaba sarf etmek zorunda kalmış olabilir. Bunlar, ayrıcalık kelimesinin bu bağlamdaki anlamıyla ilgisiz. Ayrıcalık, buradaki anlamıyla, bir beyazın, sırf beyaz olması sayesinde yaşamak zorunda kalmadığı şeylerle ilgili. Zengin bir siyahın hemen her gün katlanmak zorunda kaldığı pek çok şey, sıradan bir beyazın gündeminde bile olmayabilir. Polis onu yolda çevirmez. Kimlik sormaz. Üzerini aramaz. Gereksiz yere suçlu muamelesi yapmaz. Ya da hiç kimse onun iş başarısını sırf ırkı yüzünden elemez.

üretiyor? Ne gibi haksızlıkları gerekçelendiriyor? Zihnimiz, tutarlılığı temin için hangi verileri hangi şekillerde eğip büküyor? Bu eğip bükmelerin ne kadarının farkındayız, ne kadarının değiliz? Farkında olduğumuz kısımların ne kadarını, ne kadar sorun ediyoruz?

3. İnsan zihni hataya (*bias*) bu denli meyilli ise, politikacılara, polislere, hâkimlere, jüri üyelerine ve ellerinde güç ya da otorite bulunduran diğerlerine nasıl güvenebiliriz? Zihinlerindeki hikâyenin içindeki kötü bir stereotipe karşılık gelmediğimizden nasıl emin olabiliriz? Eğitim seviyesi düşük, ekonomik gücü az, etkili kurum ve insanlarla bağlantıları zayıf olan herhangi bir insan bütün bunlardan nasıl emin olabilir? Ya da etnik, dinî ya da cinsel azınlıkların mensupları bütün bunlardan nasıl emin olabilir? Bütün bu kaygıları, eşitlik, özgürlük gibi prensipler ekseninde düşündüğümüzde, karşımıza ne gibi sorunlar çıkar?